УДК 792

А.Р. Салихова

АЯЗ ГЫЙЛӘҖЕВНЕҢ Г. КАМАЛ ИСЕМЕНДӘГЕ ТАТАР ДӘҮЛӘТ АКАДЕМИЯ ТЕАТРЫ СӘХНӘСЕНДӘ КУЕЛГАН ӘСӘРЛӘРЕНӘ ХАС СӘНГАТИ ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘР

В статье рассматриваются спектакли ТГАТ им. Г. Камала по произведениям Аяза Гилязова. Разные режиссеры по-разному раскрывали в своих постановках художественное своеобразие писателя. Отличительными чертами пьес А. Гилязова были их острая современность, четкая постановка нравственных проблем, пристальное внимание к внутреннему миру человека. На материале его пьес смогли раскрыть свой творческий потенциал не одно поколение актеров.

Ключевые слова: повесть, спектакль, режиссер, театр, актер, сцена.

The article analyzes the performances of the Tatar State Academic Theater named after G.Kamal based on Ayaz Gilyazov’s works. Different directors in their staging revealed the artistic originality of the writer in different ways. The distinctive features of A. Gilyazov’s plays were their acute modernity, a clear statement of moral problems, and close attention to the inner world of man. More than one generation of actors was able to reveal their creative potential on the material of his plays.

Keywords: story, performance, director, theater, actor, stage.

Аяз Гыйләҗев иҗаты татар әдәбияты тарихында иң якты сәхифәләрнең берсен тәшкил итә. Әдипнең кызыксынучанлыгы һәм тормышны яратуы, дөньяга үзгә карашы һәм иҗади кыюлыгы заманы өчен үтә актуаль үзенчәлекле әсәрләр тудырырга ярдәм итте. Аяз Гыйләҗев үзен иң яхшы психологик проза остасы итеп танытты. Ул татар драматургиясе үсешенә дә шактый зур өлеш кертте.

Аяз Гыйләҗев кырыктан артык пьеса язган. Кызганычка каршы, аларның барысына да озын һәм бәхетле сәхнә тормышы насыйп булмаган.Әмма Г. Камал исемендәге Татар дәүләт академия театрында куелганнары шөбһәсез татар драматургиясе һәм театры үсешенә сизелерлек йогынты ясады.

Аяз Гыйләҗевнең пьесалары сәхнәгә беренче мәртәбә 1960 еллар башында менде. 1960 елның 19 ноябрендә «Җиз кыңгырау» драмасының премьерасы булды. Аны сәхнәгә Р. Тумашев куйды. Ә 1961 елның 13 февралендә тамашачылар «Киек каз юлы» спектаклен (режиссеры Ш. Сарымсаков) карадылар. Театр тәнкыйтьчесе Г. Кашшаф бу турыда шулай яза: «Яшь язучы Аяз Гыйләҗев бер сезонда ике драма тәкъдим итте. Ләкин аның ике драмасы да тиешле югарылыкта куелмады. Беренче чиратта аңа режиссер ярдәме булмады. Режиссерлар Р. Тумашев һәм Ш. Сарымсаков иптәшләр яшь язучы алып килә торган яңалыкны, яңа сүзне, яңа идеяне аңлап бетерә алмадылар һәм шуңа күрә драмаларның зур идеясе залда тиешенчә яңгырый алмады.

Постановкалар академия театры маркасы белән чыгарырлык югары квалификацияле дип танырлык түгелләр. Моның белән мин А. Гыйләҗев әсәрләре кимчелексез, бары режиссерлар гына гаепле дип әйтмим. Ләкин драмалардагы яхшы орлыкны, җимеш бирергә тиешле орлыкны иң беренче чиратта режиссерлар күрергә тиеш иде» [Кашшаф, 1962, б. 6].

«Җиз кыңгырау» һәм «Киек каз юлы» спектакльләре театр тормышында зур вакыйгага әверелә алмадылар, әмма аларда күтәрелгән әхлакый проблемалар бөтен җәмәгатьчелекне уйланырга мәҗбүр итте.

Беренче тапкыр 1961 елның 18 декабрендә уйналган «Көзге ачы җилләрдә» спектакле тамашачыларда зур уңыш казанды. Әсәр бик яшь һәм саф күңелле кыз баланың язмышы турында. Ул тормышта беренче мәртәбә өзелеп яраткан егетенең хыянәте белән очраша. Мәхәббәт һәм тугрылык, тормыштагы ныклык һәм яхшылыкка ышану темасы тамашачыларның күңелен биләп ала. Спектакль тагын шул ягы белән дә игътибарны җәлеп итә, анда яңа гына Мәскәүдә укуларын тәмамлап кайткан яшь артистлар – Н. Ихсанова, Н. Дунаев, Р. Таҗетдинов, Д. Хәйруллин, Р. Батулла һ. б. уйный. Спектакльнең режиссеры – щепкинчыларның яраткан остазы, тәҗрибәле режиссер Габдулла Йосыпов. Яшьләр белән бергә өлкәнрәк буын артистлар да катнаша: Х. Уразиков, Г. Ибраһимова, Р. Җиһаншина, В. Минкина һ. б. Алар спектакльгә психологизм, тирәнлек һәм ритм өстиләр. Г. Арсланов сүзләренә караганда, Г. Йосыпов зур тәҗрибә туплаган өлкәнрәк буын артистларга хас җанлы, мәгънәле уен традицияләренең яшьләрнең энергиясе, дәрте, ихласлыгы белән кушылуына, спектакльдәге барлык рольләрнең диярлек үзара ярашып башкарылуына ирешкән [Арсланов, 2002, с. 55].

Театр белгече Д. Гыймранова болай дип искә ала: «Өстәвенә бу спектакльнең эчке атмосферасында А. Чехов әсәрләренә хас ниндидер бер аерым моңсу тынлык, кырыс һәм җилле-яңгырлы, йөрәкләрне җилкетә торган шигъри дәрт бар иде» [Гимранова, 2008, с. 3].

«Көзге ачы җилләрдә» спектакле тәүге буын щепкинчыларның беренче «визит карточкасы»на әверелә. Кыска гына вакыт аралыгында 300 тапкыр сәхнәдә уйнала. Спектакль аркасында тамашачы яшь артистларны таный башлый һәм яратып та өлгерә.

1967 елда Г. Камал театры тагын А. Гыйләҗев иҗатына мөрәҗәгать итә. Режиссер Р. Бикчәнтәев совет мәктәбендәге формализм һәм бюрократизмны фаш иткән «Җиргә тапшырылган серләр» драмасын куя.

Шул ук 1967 елда А. Гыйләҗев һәм А. Яхинның «Шамил Усманов» тарихи-драматик пьесасының премьерасы була. Режиссер М. Сәлимҗанов тарафыннан героик-романтик планда куелган спектакль Татарстанның театр тормышында күренекле вакыйгага әверелә. Рәсми идеология кысаларыннан чыкмаса да, әсәрдә чын драматизм, тормыш дөреслеге ярылып ята. Матбугаттагы язмалар да шуны

раслый. « Пьеса авторлары А. Гыйләҗев һәм А. Яхин Усмановның яшьлеге, В.В. Куйбышев кушуы буенча ул татар доброволецлары батальонын җитәкләгән чор турында сөйләргә телиләр. Спектакль (режиссеры М. Сәлимҗанов) Самара ревкомында Куйбышев кабинетындагы күренештән башланып китә дә. Тамашачыны 1918 елның шомлы вакыйгаларына алып керүче әлеге күренеш ике капма-каршы характерны бирүгә корылган: тыныч, сабыр, тирәнтен уйлап эш итүчән Куйбышев (Ш. Биктимеров) һәм ашкынучан, ашыгучан, бик тиз кызып китүчән Шамил Усманов. Әлеге рольне уйнаган Н. Дунаев тамашачының игътибарын тиз арада үзенә җәлеп итәрлек кызыл комиссар образын тудыра алган, аны ягымлы, көчле, энергияле, революциягә ихлас күңелдән ышанып, башкаларны да үзенә ияртә алырдай кеше итеп гәүдәләндергән.

Спектакльнең уңышы – күмәк күренешләрдә. Аларны куйганда тапкырлык һәм үткен фикер эшкә җигелгән. Усмановның акылы, кыюлыгы, тәвәккәллеге кебек менә дигән сыйфатлары нәкъ менә күмәк күренешләрдә ачыла. Сәгъдетдинне – революцион идеяләрне дә кабул иткән, Аллага да ышанган һәм борынгы гореф-гадәтләргә тугрылык та саклаган авыл картын Ф. Хатыйпов яратып һәм юмор кушып уйный. Беркатлы һәм тиз ышанучан Сәхи (Х. Җәләлов) үзенә карата симпатия һәм кызгану хисе уята. Ул Сәкинәне ярата. Сәкинә үзе, Н. Ихсанова уйнавында, сөйкемле, оялчан, сөйгән ярына чиксез тугрылыклы кыз булып күз алдына килеп баса» [Горова, 1970, с. 4].

Г. Камал театры сәхнәсендә А. Гыйләҗевнең башка пьесалары да куела: «Эңгер-меңгер» (режиссеры П. Исәнбәт, 1971 ел), «Йә кайтырбыз, йә кайтмабыз» (режиссеры М. Сәлимҗанов, Р. Хаҗиәхмәтов, 1975 ел), «Көйсезләнгән сәфәр» (режиссеры Д. Сиражиев, 1988 ел). Аларның һәрберсе үзенчә кызыклы булды.

Шулай да Аяз Гыйләҗев, беренче чиратта, прозаик буларак ачылды. Нәкъ менә эпик әсәрләрендә ул үзен, форма һәм эчтәлек ягыннан театр өчен котылгысыз кысалар белән чикләмичә, иркен һәм ирекле тота. Шуңа күрә аның иң яхшы, тирән эчтәлекле, үзенчәлекле повестьлары үз вакыты белән сәхнәгә юл алды.

1987 елның 1 апрелендә театр тамашачыларга «Өч аршын җир» спектакленең премьерасын тәкъдим итте. А. Гыйләҗевнең шул исемдәге повесте 1963 елда ук дөнья күрә һәм республиканың мәдәни тормышында күренекле вакыйгага әйләнә. 1970 еллар башында Г. Камал исемендәге Татар дәүләт академия театрының баш режиссеры М. Сәлимҗанов А. Гыйләҗевкә әсәрнең сәхнә вариантын эшләргә тәкъдим итә. 1972 елда театр спектакль өстендә эшли башлый, әмма бу вакытка иҗтимагый вазгыять, алтмышынчы еллар белән чагыштырганда, шактый үзгәрә, спектакль куелмый кала. Әмма М. Сәлимҗанов үз идеясеннән кире кайтмый һәм әсәр барыбер куела.

1980 еллар ахыры – үзенә бер игътибарга лаек заман. Иҗтимагый тормышта бу – күтәрелеш, яңарыш, өмет, тәҗрибәләр... Татар театры өчен осталык ягыннан һөнәри өлгергәнлек, союз күләмендә

танылу чоры. СССРның халык артисты, күренекле режиссер М. Сәлимҗановның көче һәм таланты ташып тора, абруе зур. Камал театры сәхнәсендә ТАССРның һәм РСФСРның халык һәм атказанган артистлары аның җитәкчелегендә бөтен көчләрен куеп эшлиләр. Театрның иҗат коллективы зур юл уза, ә алда иҗтимагый фикердәге үзгәрешләр нәтиҗәсендә ачылган яңа горизонтлар күренә. Театр сәнгате форма һәм эчтәлек өлкәсендә актив эзләнүләр алып бара. Шул ук 1987 елда Г. Камал исемендәге театрда режиссер Д. Сираҗиев тарафыннан Ч. Айтматовның күп яклары белән революцион «Ахырзаман» романы сәхнәләштерелә.

Болар барысы «Өч аршын җир» спектаклендә дә чагылыш таба. М. Сәлимҗанов эпик, тирән, җитди спектакль иҗат итә. Борынгы грек трагедияләре үрнәгенә ияреп, ул хикәяләү тукымасына язмыштәкъдирне, Тарихны гәүдәләндергән хорны кертеп җибәрә. Бу куелышка масштаблылык өсти һәм фаҗигале хисләр ташкынына күмә. Театр белече Р. Игламов болай дип яза: «...Бу спектакль беркемне дә битараф калдыра алмый. Ул йөрәкне авырттыра, күптәнге һәм әле суынып та өлгермәгән хатирәләрне яңарта, анда кешелек өчен тирән кайгыру хисе, ватаныбыз тарихы гелән үзгәреп тормас дигән өмет тә бар» [Игламов, 1987, с. 5].

Шуның белән бергә, режиссер М. Сәлимҗанов спектакльне төрле хисләр, нюанслар белән баета. Анда юмор да җитәрлек. Татар театры «йолдызлары» Р. Таҗетдинов (Мирвәли) һәм А. Гайнуллина (Шәмсегаян) башкаруындагы лирик күренешләр тамашачыны бик нык тәэсирләндерә. А. Миллер юкка гына: « Кырыс фаҗигале гыйбрәтле хикәя тукымасындагы төсләр байлыгы – Марсель Сәлимҗановның спектаклен мин шундый итеп күрәм», – дип язмады [Миллер, 1987, с. 8].

А. Гыйләҗев прозасына Камал театры яңадан 2004 елда мөрәҗәгать итә. Бу – театр тормышында шактый катлаулы чор. Озак еллар театрның сәнгать җитәкчесе булып торган, коллективның тирән ихтирамын яулаган Марсель Сәлимҗанов вафат була. Тулы бер дәвер тарихка китә. Г. Камал театры да юллар чатында кала. Яңа исемнәр, эшкә иҗади якын килүче талантлы шәхесләр, сәнгатьтә лидерлар таләп ителә. Яшь режиссура мәсьәләсе аеруча кискен куела. Һәм, әлбәттә, әдәби материалның сыйфатына игътибар зур була. Яңа шартларда театрга планканы һич кенә дә түбән төшерергә ярамый.

А. Гыйләҗевнең «Яра» повестен улы М. Гыйләҗев сәхнәләштерә. Яшь режиссер, ул вакытта Россия театр сәнгате академиясенең өченче курс студенты Рамил Фазлыевның әсәрне сәхнәгә куюы үзенә күрә бер иҗади имтихан тотуга тиң була. Ул театрның сәнгать җитәкчесе Ф. Бикчәнтәев җитәкчелегендә заманча, җитди, тирән мәгънәле спектакль тудыра.

Барлык күренешләр диярлек сугышта бердәнбер улларын югалткан Сөләйман белән Зөләйханың ишегалдында бара. Пространство мәсьәләсен шулай хәл итү үзе үк картларны беренче планга чыгара,

аларның образларын масштаблы итә, символик гомумиләштерү мәгънәсе сала. Карт белән карчыкның ихлас һәм тирән хисләре, рухи кичерешләре һәм тискәрләшеп өметләнүләре спектакльнең лейтмотивына, куелышның хаклыгын билгеләүче камертонга әйләнә. Н. Әюпов һәм А. Гайнуллина уены гаҗәеп нәзакәтле, зур ышандыру көченә ия. Аларның олы кайгысына беркем дә битараф кала алмый. Иң авыр сынауларны узган, тормыштагы гади генә шатлык-куанычларның да бәһасен белгән бөтен бер буын күз алдына килеп баса.

Яшь артистлар да якты, истә калырлык образлар тудыралар: И. Хәйруллин – Шәкүр, Л. Рәхимова – Зәйтүнә, Ф. Җиһаншин Габдулла ролендә. Стилистикасы һәм рухы ягыннан спектакль туксанынчы елларда зур уңыш казанган «Бичура»ны хәтерләтә. Хәтта геройлар да, асылда, шул ук. Бары бераз өлкәнрәк һәм башка тарихи шартларда. Шул ук композиция – күршеләр булып яшәүче ике пар картлар, аларның шатлыклары һәм кайгылары, фәлсәфи уйланулары һәм рухи кичерешләре. Шул ук темалар: сугышның мәңге төзәлмәс яралары (сугышта ирен һәм бөтен балаларын югалткан тиле Күрше хатынын искә төшерик), ялгыз картлык ачысы, ятим калган гаилә учагы. Шул ук образлар системасы (кыйшайган капка, өрәк тавышлары), курку хисе һәм үзәк өзгеч сагыш [Габаши, 2004, с. 2].

2018 юбилей елында театр кабат А. Гыйләҗев иҗатына мөрәҗәгать итте. «Әтәч менгән читәнгә» повестен режиссер Ф. Бикчәнтәев һәм И. Мөхәммәтгалиев бергәләп сәхнәләштерде. Куелыш импровизация атмосферасы, күмәк иҗат рухы, якты җирсү хисе белән аерылып тора. Матбугатта язылганча: «Әтәч менгән читәнгә» – балачактагы шатлыклы рәсемне хәтерләтә торган спектакль: бөтен төсләр дә ачык, матур булып тоела, ахыры яхшы бетәсен дә аермачык беләсең. Фәрит Бикчәнтәев спектакльгә бераз ирония һәм хәтта сарказм кертеп җибәрсә дә, актерларны үз геройларына сокланырга өйрәтеп, филигран төгәллек белән эш иткән» [Мамаева, 2018, с. 7].

Күренекле татар проза остасы һәм драматург Аяз Гыйләҗев халкыбызның рухи мәдәниятенә бәяләп бетергесез зур өлеш кертте. Ул гаять бай мәдәни мирас калдырды: биш роман, егермеләп повесть, кырыктан артык пьеса, әдәбият белеме, әдәби тәнкыйть, иҗтимагый-сәяси темаларга бихисап мәкаләләр, күпсанлы хикәяләр һәм юморескалар. Аның әсәрләре бүген дә игътибар үзәгендә һәм театр коллективларын яңадан-яңа спектакльләр куярга рухландыра. Аларны Татарстанда да, аннан читтә дә бик яратып карыйлар.

Әдәбият

Арсланов М.Г. Татарское режиссерское искусство (1957 – 1990). Казань, 2002. С. 55.

Габаши А. Рана заживет // Время и деньги. 2004. 27 февр.

Гимранова Д.А. Гилязов «Осенние ветры» // Татарский государственный театр имени Галиаскара Камала. Сто лет. В двух томах. 1 т. Спектакли. Казань: Заман; Татар. кн. изд-во, 2009. С. 301 – 302.

Горова Л. «Театр имени Г.Камала на столичной сцене» (гастрольная афиша) // «Московская правда» 1970. 14 июня.

Игламов Р.М. Возвращение. Советская Татария. 1987. 13 августа.

Кашшаф Г. Драматург һәм режиссер // Социалистик Татарстан. 1961. 30 май.

Мамаева Т. Петухи и куры, разные фигуры Источник: https://realnoevremya.ru/articles/82991-v-kamalovskom-postavili-povest-ayaza-gilyazova

Миллер А. О чём не расскажет притча // Вечерняя Казань. 1987. 4 сент.

Салихова Айгөл Рөстәм кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының театр һәм музыка бүлеге әйдәп баручы фәнни хезмәткәре